

Beeldonderwijs en didactiek

Ben Schasfoort

 Noordhoff Uitgevers

Vierde druk

Beeldonderwijs en didactiek

Ben Schasfoort

Beeldonderwijs houdt zich bezig met de communicatieve competentie van de mens: met het verbeelden van gedachten, ervaringen, gevoelens en bedoelingen, met het scheppen van eigen werkelijkheid en met het begrijpen van beelden.

Ben Schasfoort

Vierde druk

Noordhoff Uitgevers Groningen | Houten

Ontwerp omslag: G2K Designers,
Groningen/Amsterdam
Omslagillustratie: Takedo Nashiro (10 jaar)

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan: Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich aanbevolen.

0 / 12

Deze uitgave is gedrukt op fsc-papier.

© 2012 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-83808-9

ISBN 978-90-01-80934-8

NUR 153

Inhoud

	Verantwoording	5			
1	Beeldonderwijs	7	3	Geschiedenis en zijn uitwerking	61
1.1	Dit hoofdstuk eerst	9	3.1	Introductie	63
1.2	Beeldonderwijs gaat over beelden en vormen	10	3.2	Het ontstaan van beeldonderwijs	63
1.3	Beeldonderwijs is beeldtaalonderwijs	14	3.3	Tekenen vanwege de algemene ontwikkeling	64
1.4	Ontwikkeling is een leidraad voor leerprogramma's	18	3.4	Negentiende eeuw	66
1.5	Het vak achter het schoolvak	18	3.5	Beeldonderwijs en wetgeving	69
1.6	Beeldonderwijs en de student in opleiding	18	3.6	Op zoek naar verbetering	70
	Maak jezelf meer vakbekwaam	21	3.7	Tussen 1930 en 1960	73
			3.8	Na 1960: leren	77
			3.9	Je moet zelf beslissen	82
				Maak jezelf meer vakbekwaam	83
2	Ontwikkeling	23	4	Doelen en doelstellingen	85
2.1	Introductie	25	4.1	Introductie	87
2.2	Ontwikkelingspsychologie	26	4.2	Waarom onderwijs?	88
2.3	Het (productief) beeldend vermogen in fasen	29	4.3	Onderwijsactiviteiten en doelen	94
2.4	Periode 1: Krabbelen en materiaalhandeling (1,8-4,0 jaar)	30	4.4	Bronnen voor doelstellingen overzichtelijk groeperen	95
2.5	Periode 2: Gecodeerde werkelijkheid (4,0-9,4 jaar)	32	4.5	Een stukje praktijk uit groep 7	99
2.6	Periode 3: Zichtbare werkelijkheid (9,4-15 jaar)	44	4.6	Mentale beelden creatief gebruiken in groep 3	101
2.7	Volkomen zelfstandigheid	48	4.7	Design	102
2.8	Samenvatting	49	4.8	Groep 7 analyseert kunst en reclame	104
2.9	Beeldbeschouwen	49	4.9	Architectuur in groep 2	105
2.10	De theorie van Michael Parsons	50	4.10	Een halssieraad voor meisjes en jongens van groep 6	107
2.11	Algemene richtlijnen voor de praktijk	56	4.11	Telbeelden voor de camera	108
	Maak jezelf meer vakbekwaam	58		Maak jezelf meer vakbekwaam	110

5	Het lesmodel 111		
5.1	Introductie 113	8.7	Ontspanning 230
5.2	Activiteiten en de planning 114	8.8	Foto en film 231
5.3	Een activiteit introduceren 117	8.9	Met de computer 232
5.4	De kern van de activiteit begeleiden 120		Maak jezelf meer vakbekwaam 236
5.5	De nabespreking 123	9	Hoe ontwikkel je creativiteit? 237
5.6	Na de nabespreking 130	9.1	Introductie 239
5.7	Twee linkerhanden 131	9.2	Creatief? Waar heb je het over? 240
5.8	Een bonte verzameling activiteiten 132	9.3	Probleemoplossend denken 243
	Maak jezelf meer vakbekwaam 154	9.4	Een creatieve leerling 246
		9.5	Activiteiten om creativiteit te bevorderen 248
6	Beeldbeschouwen met kinderen 155		Maak jezelf meer vakbekwaam 251
6.1	Introductie 157	10	Begrippen bij beeldonderwijs 253
6.2	Beeld en vormgeving 158	10.1	Introductie 255
6.3	Beeldbeschouwen 162	10.2	Algemene begrippen 255
6.4	De praktijk van beeldbeschouwen in het basisonderwijs 165	10.3	Begrippen omtrent licht 261
6.5	De breedte van beeldonderwijs 173	10.4	Begrippen omtrent ruimte 263
6.6	Praktijkvoorbeelden van beeldbeschouwen 177	10.5	Begrippen omtrent lijn 265
	Maak jezelf meer vakbekwaam 187	10.6	Begrippen omtrent vorm 266
7	Orde op zaken bij beeldonderwijs 189	10.7	Begrippen omtrent kleur 267
7.1	Introductie 191	10.8	Begrippen omtrent compositie 269
7.2	Starten met het beschrijven van activiteiten 193	10.9	Begrippen omtrent textuur 270
7.3	Beeldonderwijs beschrijven 195	10.10	Begrippen omtrent technieken 270
7.4	De visie op beeldonderwijs 195		Maak jezelf meer vakbekwaam 273
7.5	Differentiatie 195	11	Materiaal en gereedschap 275
7.6	Didactische werkvormen 197	11.1	Introductie 277
7.7	Samenhang aangeven 203	11.2	Papier, karton en bord 278
7.8	Resultaten noteren 204	11.3	Tekenen 281
7.9	Leerstofkeus 205	11.4	Schilderen 284
7.10	De organisatie 212	11.5	Druktechnieken 287
	Maak jezelf meer vakbekwaam 215	11.6	Werken met klei 289
8	De rijke praktijk 217	11.7	Werken met hout 291
8.1	Introductie 219	11.8	Werken met metaal 292
8.2	Beeldonderwijs, gericht op waarnemen 219	11.9	Werken met textiel 293
8.3	Gericht op expressie 221	11.10	ICT 294
8.4	Gericht op kennis en vaardigheden 223	11.11	Kosteloos materiaal 295
8.5	Beeldonderwijs op de Vrije School 227		Maak jezelf meer vakbekwaam 296
8.6	Gericht op communicatie 228		
			Literatuurlijst 297
			Register 317

Verantwoording

Voor wie?

Beeldonderwijs en didactiek is gemaakt voor studenten aan opleidingen voor leraar basisonderwijs. Daarom gaat het uiteraard over leer- en ontwikkelingsprocessen met betrekking tot beeldgebruik bij kinderen tot ongeveer 12 jaar. Vakinhoud en vakdidactiek, psychologie en pedagogie vormen het zwaartepunt van het boek. Het boek is tevens een rijke bron van informatie voor ieder die zich kritisch wil bezinnen op wat beeldonderwijs in feite is en wat de ultieme doelen ervan zijn en over de plaats die het in de schoolcultuur had en heeft en zou moeten hebben. Zodoende is het tevens een basisboek voor (toekomstige) vakleraren beeldonderwijs (tekenen en handvaardigheid) en voor consultants die door scholen gevraagd worden op dit terrein hulp te bieden.

Beeldonderwijs

Beeldonderwijs is de verzamelterm voor activiteiten die te maken hebben met het gebruik van beelden binnen de vak- of onderwijsgebieden tekenen, handenarbeid, textiele werkvormen, fotografie en film, kunstzinnige oriëntatie, cultuureducatie of welke naam ze ook hebben. Theorie is in het boek aanschouwelijk gemaakt door illustraties en praktijkvoorbeelden die aangeven hoe het zou kunnen of hoe het gedaan is. Het boek geeft geen aanwijzingen voor het maken van beeldend werk op leraren (studenten) niveau. Een hoofdstuk kunstgeschiedenis is evenmin aanwezig maar aan beeld(kunst)beschouwing wordt wel aandacht besteed. In de literatuurlijst is een rijke en geannoteerde verzameling studieboeken, les- en beeldbronnen opgenomen.

Gebruiksaanwijzing

Beeldonderwijs en didactiek is een bijdrage aan de vakbekwaamheid van leraren. Het is geen methode voor een specifiek pabo-opleidings concept. In de vier elementen waaruit de opleiding aan de pabo bestaat (hoorcollege, workshop/practicum, zelfstudie en stage) kunnen onderdelen van dit boek een door de docent/opleider vastgestelde plaats krijgen, al of niet modulair.

Beeldonderwijs en didactiek is ook geen methode voor het basis- of voortgezet onderwijs. Er staan slechts voorbeelden in van activiteiten die bij de hier beschreven visie passen. Wel zijn er veel verwijzingen naar bronnen (papier en websites) waaruit de leraar kan putten om vorm te geven aan zijn visie op beeldonderwijs.

Om de uitgangspunten van beeldonderwijs, de visie die in dit boek wordt gehanteerd, te begrijpen, is het wel nodig eerst hoofdstuk 1 te lezen.

Voor *Beeldonderwijs en didactiek* is een eigen website gemaakt waarin de student hulpteksten, verdiepingsmateriaal en andere hulpmiddelen kan vinden: **www.beeldonderwijsendidactiek.noordhoff.nl**, in de tekst aangeduid met dit teken in de marge:

Oostwold, december 2011
Ben Schasfoort

1

Beeldonderwijs

'The message of this book is a simple one: children learn to draw by acquiring increasingly complex and effective drawing rules. In this regard, learning to draw is like learning a language, and as with language children use these rules creatively, making infinite use of finite means. Learning to draw is thus, like learning a language, one of the major achievements of the human mind.'

John Willats, *Making Sense of Children's Drawings*, 2005, p. 6

1.1	Dit hoofdstuk eerst	9	1.4	Ontwikkeling is een leidraad voor leerprogramma's	18
1.1.1	Beeldonderwijs en didactiek	9	1.5	Het vak achter het schoolvak	18
1.1.2	Cultuur	9	1.6	Beeldonderwijs en de student in opleiding	18
1.1.3	Beeldonderwijs en cultuur	9	1.6.1	Jij of een kunstenaar?	19
1.1.4	Beeldcultuur	10	1.6.2	Portfolio	20
1.1.5	Beeldonderwijs en kunst	10	1.6.3	Een didactisch concept	20
1.1.6	De website	10		Maak jezelf meer vakbekwaam	21
1.2	Beeldonderwijs gaat over beelden en vormen	10			
1.2.1	Beelden of vormen	11			
1.2.2	Vormgeving: autonoom en toegepast	11			
1.2.3	Reëel en mentaal	12			
1.2.4	Het begrip voorstelling	12			
1.2.5	Voorstelling, inhoud en betekenis	12			
1.2.6	Beeldaspecten	13			
1.2.7	Materialen, gereedschappen en technieken	13			
1.2.8	Maken en kijken	13			
1.3	Beeldonderwijs is beeldtaalonderwijs	14			
1.3.1	Woordtaal	14			
1.3.2	Beeldtaal	14			
1.3.3	Beeldonderwijs als taalonderwijs	14			
1.3.4	Beeldtaal moeilijker leesbaar	15			
1.3.5	Kinderen kunnen beeldtaal leren lezen	16			
1.3.6	Kinderen kunnen beeldtaal leren spreken	16			
1.3.7	Eerst gaat het vanzelf: maak het bewust	17			
1.3.8	Kijk, als je tekent, zie je meer	17			

1.1 Dit hoofdstuk eerst

Deze studie met betrekking tot de didactiek van beeldonderwijs begint met in dit hoofdstuk een aantal fundamentele zaken (uitgangspunten, opvattingen, standpunten) te benoemen en enkele consequenties ervan vast te stellen, zodat je weet waar je aan toe bent. Dat is de reden dat we er de nadruk op leggen dat je dit hoofdstuk eerst leest voordat je een keus maakt uit de volgende hoofdstukken. Omdat een en ander uit noodzaak nogal beknopt is samengevat, heb je misschien meer informatie nodig. Soms vind je die in volgende hoofdstukken of op de website. Je kunt ook de literatuurlijst gebruiken.

1.1.1 Beeldonderwijs en didactiek

Beeldonderwijs en didactiek is in feite een misleidende titel. Het woordje *en* suggereert dat er sprake is van twee afzonderlijke componenten. Dat is niet zo. *Beeldonderwijs* houdt immers al in dat er van didactiek sprake moet zijn. Het kind (de leerling) is degene die zich door onderwijs ontwikkelt en iets leert en de leraar is degene die in dit proces een leidende en docerende rol speelt. Omdat uit onderzoeken (Lee Shulman) blijkt dat succesvolle leraren over zowel een rijke pedagogische/didactische kennis beschikken als over diepgaande kennis van vakinhouden, zal in de opleiding aan beide inhouden evenredig aandacht moeten worden geschonken. Uit studies die momenteel nogal aandacht vragen kun je afleiden dat de meest succesvolle leraren beide soorten kennis weten te integreren (Lee Shulman: *Pedagogical Content Knowledge*). Als succesvolle leraren ons helder en duidelijk zouden kunnen vertellen hoe zij het aanpakken, zouden we daar veel van kunnen leren, maar juist dat blijkt weer een probleem: het schijnt meer intuïtief dan beredeneerd te gebeuren. In elk geval is er al winst geboekt als in de opleiding beide worden aangeboden en didactiek niet los van de onderwijsinhoud staat.

De vraag naar de vakinhoud van beeldonderwijs (de Content Knowledge) lijkt er een te zijn die is gebaseerd op keuzes vanuit het begrip cultuur.

1.1.2 Cultuur

Cultuur is datgene wat in het bewustzijn van mensen is opgeslagen. Doorgaans bedoelen we het collectieve bewustzijn van groepen mensen. Zo spreken we bijvoorbeeld van de renaissancecultuur, een cultuur van angst, een beeldcultuur, de West-Europese cultuur, een jongerencultuur, de achttiende eeuwse cultuur, een wegwerpcultuur en

een islamitische cultuur. Het mag duidelijk zijn dat de ene cultuur een andere niet hoeft uit te sluiten. Omdat cultuur het geheel van filosofisch denken, religie, kennis, technische vaardigheden, sociale vaardigheden, historisch bewustzijn en wat al niet omvat, kunnen we dus rustig stellen dat alles cultuur is, dat cultureel bewustzijn dus op alles betrekking kan hebben en dat onderwijs dus altijd over cultuur zal gaan. Biologie, geschiedenis, muziek, maatschappijleer, rekenkunde, het een is niet minder cultuur dan het andere. Het is dan ook een beetje vreemd om bijvoorbeeld te spreken van een *cultureel-maatschappelijke context*, alsof er ook een cultuurloze maatschappij zou kunnen bestaan, of over *kunst en cultuur* alsof kunst geen cultuur is.

1.1.3 Beeldonderwijs en cultuur

Cultuur berust op het collectieve bewustzijn van mensen. Elke mens bouwt tijdens zijn leven mee aan cultuur, voornamelijk door iets waar te nemen, door dat wat hij waarneemt in zijn geest op te slaan, te verwerken en erop te reageren. In dat reageren wordt voor anderen duidelijk hoe een mens in zijn cultuur staat, wordt voor hemzelf datgene wat hij waarneemt duidelijker. Dit waarnemen, verwerken en reageren speelt zich af binnen de culturele context van die bepaalde mens. Het ligt er dus maar aan in welke cultuur je opgroeit. In een andere culturele context kunnen andere opvattingen en andere waarden gelden. Beeldonderwijs kan dus veranderen als bepaalde opvattingen binnen een cultuur veranderen.

In dit boek gaan we uit van de opvatting dat de mens zichzelf vormt door datgene wat hij waarneemt, doordat hij daarover nadenkt, zich daarover een mening vormt. Die mening kan hij vervolgens aan zijn

In Goedereede kon met kinderen gesproken worden over dit beeld dat ze een zomer lang konden zien. En niet alleen omdat het 'mooi' was. Een stukje cultuur met veel beeldende facetten.

omgeving duidelijk maken. We stellen ook vast dat die waarnemingen voor een groot deel visueel zijn of gevisualiseerd worden als ze dat niet zijn en dat reacties op die waarnemingen zowel visueel als verbaal kunnen plaatsvinden.

Het visueel waarneembare is dus te gebruiken als een middel om te bepalen hoe het zit met de cultuur waarin je je bevindt en een middel om aan te geven hoe je zelf staat in die cultuur. Beeldonderwijs bereidt voor op dat gebruik en biedt ook te leren beelden aan.

Onderwijs waardoor kinderen worden ingeleid in het bewustworden van de vele facetten van beelden zodat het ook hun culturele bewustzijn wordt, noemen we beeldonderwijs.

1.1.4 **Beeldcultuur**

Wanneer we spreken van *beeldcultuur* bedoelen we meestal dat in de huidige westerse maatschappij visuele beelden buitengewoon opdringend aanwezig zijn. Visuele beelden zijn op allerlei manieren toepasbaar en worden door steeds meer mensen op steeds meer manieren gebuikt. De vraag is: wat moet je ermee en wat kun je ermee in het onderwijs? Wat is de plaats ervan, de functie ervan en wat zijn de mogelijkheden van beelden (in onze en andere culturen)? Hoe gebruiken mensen beelden om anderen te beïnvloeden? Hoe oordeelde de geschiedenis erover en welke mogelijkheden ervan zijn nog niet onderzocht? Zo breed beschouwd kun je dus te maken krijgen met film en fotografie, met media-educatie en computeranimatie, met beeldende kunst en architectuur, met mode en industrial design. De vraag is natuurlijk ook of je dat allemaal moet onderwijzen of tot welke graad. En hoe zit het met beeldende kunst?

1.1.5 **Beeldonderwijs en kunst**

Beeldonderwijs is door de wetgever tot een onderdeel van het leergebied *kunstzinnige oriëntatie* gemaakt (althans voor zover het basisonderwijs betreft), maar in tegenstelling tot wat je uit de karakterisering van het leergebied in de *Kerndoelen voor het basisonderwijs* zou kunnen opmaken, is de onderwijshoud niet de kunst. Beeld en vorm zijn niet afgeleid van kunst. Kunst is ook niet het ultieme doel van beeldonderwijs. Kunst (beeldende kunst) heeft wel met beeldonderwijs te maken, maar anders dan vaak wordt aangenomen. Op een aantal plaatsen in dit boek zullen we kunst zijn plaats wijzen.

Beeldonderwijs maakt kinderen (cultureel) bewust van beelden, leert kinderen omgaan met beelden en vormen, leert kinderen beelden en vormen te gebrui-

ken, niet om kunst te leren maken en ook niet als een soort bezigheidstherapie maar als een taal.

1.1.6 **De website**

Bij dit boek hoort een website waarin je allerlei zaken vindt waardoor je je studie op een slimme manier kunt verdiepen. Je wordt er nu meteen al naar verwezen, want je eerste taak is het invullen van een formulier met daarop een aantal stellingen. Probeer daarop zo eerlijk mogelijk te reageren, zonder eerst de rest van dit hoofdstuk (of andere hoofdstukken) te lezen. Het gaat erom vast te stellen hoe je nu ergens over denkt. Dat is een goede start om met een studie te beginnen. Als je de lijst later nog eens doorneemt, krijg je in de gaten hoe opvattingen (die van jezelf en die van anderen) door onderwijs kunnen veranderen. Ook dat helpt om je leerlingen bij beeldonderwijs later duidelijk te maken waar het werkelijk om gaat.

Ga nu eerst naar de website www.beeldonderwijsen-didactiek.noordhoff.nl/ om het formulier in te vullen.

Voor een deel gaat beeldonderwijs over beelden zoals dit van de tienjarige Jantina. Ze heeft een park met bomen gezien en zich daarvan een mentaal beeld gemaakt. Vervolgens heeft ze dat mentale beeld (haar visie) verwerkt in bovenstaande voorstelling: 'veel hoge bomen, verschillende kleuren...' Zulke beelden maken, bekijken, vergelijken met die van anderen, daarover gaat beeldonderwijs. Maar beeldonderwijs gaat ook over vormen.

1.2 **Beeldonderwijs gaat over beelden en vormen**

Als iemand je zou vragen waar beeldonderwijs over gaat, zou je misschien niet zo gemakkelijk een antwoord weten. Toch is het antwoord niet moeilijk: 'Beeldonderwijs gaat over beelden en vormen'.

Omdat je bij beeldonderwijs voortdurend met deze begrippen te maken hebt, worden ze van elkaar onderscheiden. Een beeld is niet hetzelfde als een vorm.

1.2.1 Beelden of vormen

Beelden noemen we al die vormgevingen die door mensen gemaakt zijn en die ergens naar verwijzen. Een tekening van een appel is een beeld omdat het verwijst naar een appel. Een fiets is geen beeld, het is een vorm. Een foto van een fiets is weer wel een beeld, want het verwijst naar een fiets. Van alles wat een mens ziet, maakt hij zich een innerlijk beeld, een innerlijke voorstelling. Omdat zo'n innerlijk beeld in je geest ontstaat, noemen we het wel een *mentaal beeld*. Een materiële weergave daarvan, een werkstuk in klei of een tekening op

Eerst was er de tekening van een kind: een beeld van een dokter of verpleger. Toen maakte de vormgever er een (toegepaste, heeft een gebruiksdoel) vormgeving van: een postzegel met een kindertekening (in dit geval een beeld) erin verwerkt.

Het ontwerpen van een postzegel is voor oudere kinderen een boeiende opdracht. Je kunt postzegelverzamelaars beeldbeschouwend leren reflecteren op hun collectie.

papier, noemen we ook een beeld. Misschien ken je het beroemde beeld van Magritte: een schilderij van een pijp met daaronder geschreven 'Dit is geen pijp'. Hij had gelijk. Het is geen pijp, het verwijst naar een pijp. Een porseleinen beeldje van een hond is geen hond, maar het verwijst naar een hond. Een tekening van een verkeersongeluk is geen verkeersongeluk.

Een vormgeving zonder verwijfsfunctie noemen we een *vorm* (design). Een vaas verwijst nergens naar, het is een vorm die je, als hij goed gemaakt is, ergens voor kunt gebruiken. Een vaas is dus in deze opvatting geen beeld. Maar uit de vorm van een vaas kun je soms wel iets opmaken: of hij uit de klokbekercultuur stamt bijvoorbeeld.

Een schilderij met daarop een bos bloemen is toch een *vormgeving*? Je zegt toch niet dat het een beeldgeving is? Dat is waar. Je kunt het zo zien: je werkt met vormen om een beeld of een vorm te maken. Samengevat: een beeld verwijst, een vorm verwijst niet. (Zie ook hoofdstuk 6.)

1.2.2 Vormgeving: autonoom en toegepast

De begrippen *beeld* en *vorm* worden in het dagelijks spraakgebruik niet zo onderscheiden als wij dat hier doen. In het kader van beeldonderwijs is het echter beslist noodzakelijk dat je dit onderscheid tussen beeld en vorm onthoudt. Als je dieper ingaat op beeldbeschouwing, krijg je er veel mee te maken. In dit boek zullen we echter niet steeds spreken van *beelden en vormen*. We doen dat alleen als het onderscheid van belang is om de tekst te begrijpen. In de meeste gevallen spreken we van beelden. Als we spreken van *beeldonderwijs* en *beeldbeschouwing* sluiten we niet uit dat het ook over vormen gaat. Met vormen kun je je net zo intensief bezighouden als met beelden. Als jouw leerlingen bij beeldonderwijs de vorm van een narcis bestuderen, doen ze dat echter niet om uit biologisch oogpunt de stamper van de meeldraden te onderscheiden maar om lengte, de uitstulpingen, de kleuren enzovoort te leren zien omdat je ze die narcis wilt laten boetseren, tekenen, schilderen of laten toepassen op een affiche. Voor een biologieleerling is die studie ook nuttig, want het verschaft kennis over de narcis die je op andere manieren niet verkrijgt en door de narcis te tekenen laat je zien in hoeverre je begrepen hebt waar het over gaat (samenhang van vakken realiseren is niet zo moeilijk).

Beelden (door mensen gemaakt) verwijzen. Vormen (ook al zijn ze door mensen gemaakt) verwijzen niet. Vaak zijn ze om te gebruiken: een postzegel om te frankeren, een vaas om bloemen in te zetten, een armband ter versiering, een aantal grijze platte

stenen vierkanten om op te lopen, een hoed om status te verlenen, een auto om in te rijden en een kantoorgebouw om in te wonen. In die gevallen spreek je van *toegepaste vormgeving*.

Soms worden vormen niet voor een speciaal gebruiksdoel gemaakt, dan lijken ze er gewoon voor zichzelf te zijn, vanwege zichzelf. Zo kun je een staping van kubussen op een rotonde aantreffen, een bronzen bol in een beeldentuin, of een samenstel van kleurige glasplaten aan een wand. In die gevallen spreken we van *autonome vormgeving*. Autonome vormgeving is vormgeving die is gemaakt zonder direct aanwijsbaar gebruiksdoel.

1.2.3 Reëel en mentaal

Het zien speelt een belangrijke rol bij beeldonderwijs, ook al werk je veel met je handen en kun je met je ogen dicht heel goed een ruimtelijk werk aftasten om te ervaren welke vormen het heeft en hoe de textuur is. We spreken van visuele beelden om ze te onderscheiden van beelden die je niet kunt zien, geluidsbeelden bijvoorbeeld. Maar geluidsbeelden kun je weer wel visualiseren. We zeggen ook dat we iets visualiseren als we het in zichtbare beelden (of vormen) omzetten.

Als je kijkt, heb je een *reëel beeld* of een *reële vorm* voor je. Dat wat je ziet, wordt als *mentaal beeld* (een verwijzing naar een beeld of een vorm) in je geheugen opgeslagen. Ook van iets dat je niet direct voor je ziet, kun je je een voorstelling (beeld) maken. Je kunt dat doen door goed te luisteren naar een beschrijving die iemand geeft, of door gebruik te maken van eerdere voorstellingen (beelden) die je in je geheugen hebt opgeslagen, of door jezelf een mentaal beeld te maken dat volgens jou past bij een idee. Hoe zou jij angst visualiseren?

Er zijn dus twee soorten beelden:

- 1 *Mentale of innerlijke of immateriële beelden*: verbeeldingen, fantasiebeelden, innerlijke voorstellingen.
- 2 *Reële of werkelijke of materiële beelden*: afbeeldingen, voorstellingen, beelden op papier of ergens anders op, voorstellingen in klei, brons en dergelijke.

Over die beelden (en vormen) gaat het bij beeldonderwijs. Over hoe ze ontstaan: hoe je ze in je binnenste kunt oproepen, hoe je ze op papier of in ander materiaal kunt maken, wat jouw beelden bij anderen kunnen bewerkstelligen. Je leert ook hoe ze door anderen zijn gemaakt en vooral leer je met welk doel ze zijn gemaakt en soms leer je welke inhoud de maker erin wilde leggen.

1.2.4 Het begrip voorstelling

Je kunt voor het raam zitten en op straat een groepje honden zien en als je goed kunt boetseren, kun je meteen een beeldje maken (naar de waarneming) van dat groepje honden. Zolang je in dat beeldje honden kunt herkennen, spreken we van een voorstelling. Altijd als er in een beeld iets te zien is dat in werkelijkheid bestaat, kun je spreken van een voorstelling. Een beeldje van een groepje honden is dus een voorstelling van een groepje honden. Wanneer jij op straat een groepje honden ziet, maak je ook een innerlijk beeld van die honden. Ook dat is een voorstelling. Als je een goede scan gemaakt hebt van wat je zag (die honden) en als je een goed (visueel) geheugen hebt, kun je een week later een beeldje boetseren van honden (naar de voorstelling). In de kunstwereld spreekt men in dit geval van een *figuratief beeld*.

1.2.5 Voorstelling, inhoud en betekenis

Van een beeld kun je zien dat het ergens naar verwijst. De voorstelling van een bos bloemen in een vaas verwijst naar een echte vaas met bloemen. Die echte vaas met bloemen is door de schilder vertaald in die voorstelling. Je kunt elke visueel waarneembare entiteit (vorm, wezen) in een beeld vertalen.

Kom je in een museum een beeld als dit tegen, dan besef je dat het meer inhoud moet hebben dan *zittende vrouw*. Je hebt wel hulp nodig om te begrijpen wat de maker met dit beeld wilde zeggen, anders kun je er te weinig betekenis aan geven.

Maar ook een gevoel kun je in een beeld vertalen. Als je blij bent kun je daarvoor het beeld van een lichtgroene, zonovergoten wei met paardenbloemen

oproepen, om maar iets te noemen. Om aan anderen je blijheid duidelijk te maken kun je daar een schilderij van maken. De voorstelling verwijst naar een zonovergoten wei, vol paardenbloemen, dat kan iedereen zien. Jij hebt dat werk gemaakt om te laten zien hoe blij je bent. Dat is de *inhoud* die je aan dat schilderij meegeeft. De vraag is natuurlijk of iemand anders in de gaten heeft dat jij die inhoud aan dat werk meegeeft.

Als ik naar jouw schilderij kijk, dan kan het zijn dat ik er de *betekenis* aan geef van: 'Die schilder wilde zeker laten zien hoe blij hij was.' Het kan ook zijn dat ik denk: 'Die heeft zeker de pest aan studeren en wil liever in het gras liggen.' Dan geef ik dus een geheel andere betekenis aan dat werk. Mijn buurman lijkt zo'n wei helemaal niks, want hij is veehouder en een wei met paardenbloemen is niet goed voor zijn koeien. Betekenis is niet iets wat aan een beeld vastzit. Betekenis krijgt een beeld pas doordat de beschouwer het verleent aan een beeld. Daarom horen er bij een beeld ook vaak verschillende betekenissen en kan de betekenis van een beeld in de loop der tijd veranderen. Daarover gaat het ook bij beeldonderwijs: over de inhoud van beelden en bovenal over betekenis die men aan beelden kan geven.

Ook een vorm kan inhoud hebben, maar meestal heb je er grote moeite mee om er een betekenis aan te geven die enigszins in de buurt komt van de inhoud die de maker erin legde. Wim T. Schippers bedacht in 1969 *De Pindakaasvloer*, een op de grond liggende lijst met daarbinnen een laag pindakaas. Hij wilde daarmee duidelijk maken (inhoud) dat 'in het leven praktisch alles zinloos en onzinnig is, maar daarom nochtans wel de moeite waard'.

Zoals het belangrijker is wát je begrijpt als je iemand hoort praten dan dat hij de juiste spelling of zinsbouw hanteert, zo is bij de beelden die je van iemand ziet belangrijker wát je uit de beelden opmaakt dan

Ook als je vier jaar bent, kun je belangstelling voor motoren hebben. Guiseppe vertelt in klei, driedimensionaal, hoe hij van plan is weg te scheuren. Het beeld is samengesteld uit afzonderlijke vormen.

dat ze een perfecte vormgeving hebben of dat het juiste materiaal gebruikt is. Daarom moet beeldonderwijs vooral over inhoud (bij het maken) en betekenis (bij het beschouwen) gaan.

Tekenen en handvaardigheid in het onderwijs lijken helaas vaak alleen maar te gaan over materialen/technieken en over beeldaspecten. Waarom dat zo is zien we in hoofdstuk 2. Beeldaspecten en technieken horen er natuurlijk wel bij, maar ze zijn ondergeschikt. Het zijn middelen om doelen te behalen.

1.2.6 **Beeldaspecten**

Wat je ziet, kun je alleen maar zien omdat er licht is waardoor je vormen en kleuren onderscheidt. Vorm en kleur noemen we *aspecten* van beelden en vormen, *beeldaspecten*. (Wie het beeldende aspecten noemt, bedoelt hetzelfde.) Andere beeldaspecten die in meer of mindere mate aanwezig zijn in beelden zijn: lijn, vlak (een platte vorm), compositie, ruimte en textuur. Hoofdstuk 10 is bijna geheel gewijd aan beeldaspecten.

1.2.7 **Materialen, gereedschappen en technieken**

Om een innerlijk beeld te maken, heb je (slechts) twee ogen en een stukje van je hersens nodig. Daarmee maak je een beeld in je binnenste. Om een materieel beeld (plat of ruimtelijk) te maken, heb je materiaal nodig (papier, zink of een computerscherm), gereedschap (potlood, soldeerbout, een pc en software) en een techniek of werkwijze (dunne lijnen trekken met dat potlood, staafjes aan elkaar solderen, het gebruik van software).

Materialen, gereedschappen, technieken en werkwijzen hebben invloed op beeldaspecten. In hoofdstuk 11 vind je meer over materialen.

1.2.8 **Maken en kijken**

Wat kun je met beelden doen? Je kunt ernaar kijken en je kunt ze zelf maken. Bij tekenen en handvaardigheid denk je meestal direct aan het maken van tekeningen, het maken van een plakwerk, een constructie van stukken hout en karton en figuren of potjes van klei. Dat is nog maar de helft van het beeldonderwijs.

Behalve over het leren maken van beelden gaat het bij beeldonderwijs ook over leren zien, het vertellen wat je ziet en welke betekenis je aan eigen beelden en beelden van anderen geeft. In hoofdstuk 6 gaan we hier uitgebreid op in.

1.3 Beeldonderwijs is beeldtaal- onderwijs

Bij 'taal' denk je natuurlijk eerst aan spreken en schrijven. Maar er zijn meer talen dan woordtaal. Voor alle talen: literatuur (woordtaal – gesproken en geschreven teksten), muziek, dans, visuele beelden geldt:

- De taal wordt gevormd door symbolen met traditionele (cultuurgebonden) betekenissen.
- Er is een systeem dat deze set van symbolen organiseert zodat ze gebruikt kunnen worden voor communicatie.

Samengevat: een taal is een symboolsysteem dat ideeën overbrengt.

Aan de ene kant hebben we de maker die zijn (gecodeerde) inhoud geeft aan iets.

De spreker, toneelspeler, schrijver, danser, zanger, componist, musicus, tekenaar, schilder, beeldhouwer, filmer, glasblazer, edelsmid, architect (kortom vormgever) creëert iets om zijn ideeën, gedachten en gevoelens uit te drukken in de veronderstelling dat een ander het zal begrijpen. Met andere woorden: hij geeft een inhoud aan een setje codes. Hij weet wat hij bedoelt. Voor hem zijn inhoud en betekenis gelijk.

Aan de andere kant hebben we degene die leest, luistert en/of kijkt en die probeert betekenis te geven aan (probeert te decoderen en te interpreteren) wat hij hoort of ziet. Die betekenis zal niet altijd volkomen gelijk zijn aan de inhoud die de maker eraan gaf.

1.3.1 Woordtaal

Bij woordtaal gaat het over teksten en auditieve elementen.

Het gaat bijvoorbeeld over de kleinste elementen in een taal die een verschil maken, zoals de verschillende klanken van d, b, t en k die aan woorden een totaal andere inhoud geven: dak, bak, tak en kak). De intonatie maakt verschil. Bijvoorbeeld hoe je constaterend, boos of vragend uitspreekt: 'jij hebt niet goed opgelet'.

Er is een grammatica: de benaming voor alles wat met de systematiek van een taal te maken heeft. De structuur van woorden (morfologie) en zinnen (syntaxis, o.a. ontleding) van een taal zoals die wordt gedefinieerd aan de hand van regels. Dit geheel van afspraken en regels is binnen de culturele groep geaccepteerd. Dat maakt het mogelijk elkaar over en weer goed te begrijpen.

1.3.2 Beeldtaal

Ook voor beeldtaal geldt: het is een symboolsysteem dat ideeën overbrengt. Ooit was er zelfs een tekenmethode met de naam *Tekenen is een Wereldtaal*. Dat was wel heel optimistisch, want bij beeldtaal doen zich een paar problemen voor:

- Veel traditionele (cultuurgebonden) symbolen zijn niet algemeen bekend zodat anderen binnen die cultuur er geen betekenis aan kunnen geven.
- Voor veel inhouden bestaan (nog) in het geheel geen codes.
- Een aantal codes heeft de laatste 300 jaar geheel andere inhouden gekregen en eerder niet bestaande codes zijn toegevoegd.
- Inhouden uit andere culturen worden vanwege daar gebruikte codes niet als zodanig herkend.
- Makers geven aan dat wat ze maken soms in het geheel geen inhoud mee. Blijkbaar zijn die vormgevingen dan niet bedoeld als communicatie.
- Er bestaat binnen een cultuur wel een redelijk algemeen aanvaarde set van toepassingen van codes, maar geen regels (zelfs niet binnen een cultuur) waaruit goed of fout gebruik zou kunnen blijken. De grammatica is niet bindend. Je mag het ook binnen een cultuur dus best anders doen (al loop je dan wel meer risico dat men je niet begrijpt).

Hoe belangrijk beeldtaal en het leren maken en begrijpen ervan voor kinderen is, komt op veel plaatsen in dit boek aan de orde. Het leren maken en het leren decoderen van deze vormgevingen is een taak van onderwijs, jouw taak dus.

1.3.3 Beeldonderwijs als taalonderwijs

De taal van woorden begint bij kinderen al heel vroeg. Eerst spelen ze met klanken, dan maken ze zinnen van slechts één woord, vervolgens rijgen ze woorden aaneen tot zinnen. Kinderen leren taal op school beter te hanteren. Om te leren lezen moet het kind weten dat tekens verwijzen naar klanken en dat samengevoegde klanken verwijzen naar betekenissen. Kinderen leren beter lezen (de informatie die anderen in taal gestopt hebben begrijpen) en schrijven (zelf informatie overdragen door woorden en zinnen). In het aanleren van die taal gebruikt de leraar bepaalde systemen, methoden.

Ook de taal van beelden begint bij kinderen al heel vroeg. Dat lees je in hoofdstuk 2. Om te leren lezen in beeldtaal moet het kind weten dat beeldtekens verwijzen naar inhoud. Kinderen leren informatie die anderen in hun beelden hebben gestopt,

begrijpen (zoals bij lezen) en leren zelf informatie over te dragen in beelden (zoals bij spreken en schrijven).

Het is misschien een beetje verwarrend dat dit allemaal gebeurt in vakken die we nog vaak tekenen en handvaardigheid noemen, maar daar wen je wel aan. Je kunt natuurlijk ook consequent de term beeldonderwijs gebruiken. Misschien moet je de creamoeder en de knutselvader ook een beetje bijscholen.

Taalonderwijs vinden we heel gewoon. Dat kinderen de beeldtaal voor ze naar school gaan op ongeveer gelijke wijze gebruiken en vervolgens op school beter kunnen leren gebruiken, vinden we veel minder gewoon. Maar dat is wel wat er bij goed beeldonderwijs gebeurt. Wie als volwassene blijkt geeft van het leren omgaan met beelden in het geheel niets meegekregen te hebben, noemen we een beeldanal-fabeet.

'Je mag alleen maar die kant uit', wist de achtjarige Kim te vertellen, 'en als je de andere kant op gaat kun je tegen mekaar opknallen.' Ook de beeldtaal van verkeersborden moet je leren verstaan, omdat ze berust op afspraken die door anderen gemaakt zijn.

1.3.4 Beeldtaal moeilijker leesbaar

Een beeld is een communicatiemiddel. Er zijn wel gewoontes waar velen zich aan houden en gelijklopende opvattingen zodat beelden en aspecten van beelden door velen van gelijke betekenissen worden voorzien, maar er is geen complex van afspraken waaraan iedereen verplicht is zich te houden. Bij woordtalen ken je taalgrenzen, bij beeldtaal veronderstel je grenzeloosheid, maar beeldtaal kan soms heel persoonsgebonden zijn. Dat maakt het 'lezen' van beeldtaal knap moeilijk. Er is van alles mogelijk:

- Je begrijpt absoluut niet wat de maker bedoeld kan hebben omdat je zijn beeldtaal niet kent. Pools is voor de meesten van ons een volkomen onbegrijpelijke taal. Toch gebruiken Polen ook woorden en zinnen en ze begrijpen elkaar. Realiseer je dus maar dat je niet altijd alles hoeft te begrijpen wat iemand in zijn beeldtaal heeft gezegd. Met beelden kan men ook voor jou volkomen onbegrijpelijke talen spreken.
- De maker is er zich zelf niet altijd van bewust dat hij iets kan uitbeelden. Maar het is niet uitgesloten dat je er betekenis aan geeft.
- Soms wil de maker iets helemaal niet uitbeelden, hij wil het zelfs verborgen houden. Maar de beschouwer heeft hem door en ziet iets dat de maker niet wilde zeggen, maar toch zegt: het beeld als spiegel van de ziel.
- Soms ziet een beeld er zodanig uit dat de overeenkomst met de visueel waarneembare werkelijkheid heel groot is. In dat geval hoor je wel zeggen: 'Je kunt precies zien wat het voorstelt. Het is net echt'. Het kan zijn dat de maker dat ook precies bedoelde, maar het is ook mogelijk dat hij iets anders bedoelde. Neem een paar populieren die door de wind ver opzij worden gebogen. De bedoeling kan letterlijk zijn maar het is ook mogelijk dat hier beeldspraak in het spel is. Denk aan de uitspraak: *Hoge bomen vangen veel wind*.
- Stel dat een vormgeving is opgebouwd uit eerder waargenomen beelden die de waarnemer / maker heeft onthouden uit combinaties van die beelden of delen ervan. 'Wat een fantasie!', is dan soms het terechte compliment. Het beeld verrast door zijn persoonlijke, originele en rijke vormgeving. Maar begrijp je de boodschap ook? Of is de bedoeling slechts te imponeren door fantasierijkdom?
- Als de maker alleen kleuren en vormen gebruikt om iets mee te delen, spreken we van *abstract* (non-figuratief is een betere benaming). Ook aan non-figuratieve beelden kan een beschouwer betekenis hechten. Een rond wit bord met een rode rand is bepaald niet figuratief, maar als het bij

de ingang van een zijstraat staat laat het je niet koud. Je hecht er de betekenis aan (die het overigens voor die plek als inhoud heeft meegekregen): *Niet inrijden*.

- Bij een tekening, een foto of een beeld van een groep mensen kun je gemakkelijk aan taal denken. Bij een asbak of een kantoorgebouw of een verzameling roze horizontale strepen denk je niet in de eerste plaats aan taal. Daarom onderscheiden we beelden die verwijzen, en vormen die dat niet doen. Maar ofschoon de vorm van een asbak, de architectuur van een kantoorgebouw evenmin als de roze strepen een verwijzing naar iets zijn, delen ze soms wel iets mee, over het tijdperk van ontstaan bijvoorbeeld, over hoe de architect denkt over woongenot en bij de roze strepen kan de boodschap zijn: doe maar rustig aan.

Hoewel je door dit boek veel te weten komt over de codes die kinderen in hun beeldtaal gebruiken, zul je, net als bij het kijken naar kunst (zie *De Pindakaasvloer* van Schippers), vaak meer informatie nodig hebben om een beeld volledig te kunnen begrijpen. Hier komt die informatie. De zesjarige Jossy tekende op Curaçao in de verkiezings-tijd een rij mensen voor een stemhokje. (17 × 13 cm)

1.3.5 Kinderen kunnen beeldtaal leren lezen

Lezen, schrijven en spreken moet ieder mens kunnen, dat lijkt geen twijfel. Dat ieder mens ook beeldtaal moet kunnen begrijpen, daarover kunnen we het ook nog wel eens worden. Je denkt dan misschien aan verkeerstekens, aan grafieken, wasmerkjes en aan het instructieboekje bij je nieuwe dvd-speler. Vaak zijn beelden vervangers van woorden. In de middeleeuwse kerken waren de afbeeldingen in vensters en op kapitelen de bijbel van de gewone man. Die kon immers de woordtaal niet lezen, maar de beeldtaal wel. Beelden zijn bedoeld om ze kijkend te begrijpen, zoals

woorden bedoeld zijn om ze lezend of luisterend te begrijpen. Dat kijkend leren begrijpen of er een interpretatie aan te verbinden is, een betekenis aan te hechten is, noemen we beeldbeschouwen.

Het gaat bijvoorbeeld over de tekening op het nieuwe T-shirt van een van de leerlingen, over de plaatjes in het leesboekje, over de ronde vormen van de olifant, over de hoed van karton en textiel van een medeleerling, maar ook over het beeld op het plein voor de school en het schilderij van de kunstenaar die op bezoek komt.

Het verstaan van beeldtaal ontwikkelt zich bij kinderen volgens bepaalde lijnen. Hoe je daarop kunt inspelen leer je in hoofdstuk 6.

1.3.6 Kinderen kunnen beeldtaal leren spreken

Tekenen en handvaardigheid in het basisonderwijs zijn meer dan *iets leuks maken*. Aandacht voor het product (de tekening, het plakwerkje, de constructie met conservenblikjes) is natuurlijk voor de hand liggend, maar het proces dat daaraan vooraf ging is veel belangrijker. Je bent namelijk bezig met onderwijs, en in dat onderwijs verwerven kinderen kennis. Ze leren hoe ze iets kunnen maken en hoe ze dat op een betere manier kunnen doen en waarom. Het gaat natuurlijk ook over vaardigheden die leerlingen moeten verwerven: vaardigheden in het organiseren: *Hoe pak ik dat aan?*, vaardigheden in het handelen: *Hoe krijg ik dat vast?*, vaardigheden in het uiten: *Hoe bereik ik dat anderen ook zien dat mijn hoed bij iets treurigs hoort?* Het gaat zelfs om creativiteit: *Laat ik het eens heel anders doen dan anderen, want ik wil dat die van mij opvalt*.

Dat je om beelden te maken ook kennis van de beeldtaal nodig hebt en dat een betere beheersing van die beeldtaal tot betere beelden leidt, lijkt heel logisch. Het is nog waar ook, maar leren in de zin van *leren* (betere) tekeningen te maken, *leren* een (beter) beeld van klei te maken, ontmoet in het onderwijs nog heel wat weerstand. Veel mensen denken nog steeds dat je daarvoor talent moet hebben en dat je er vooral niet moeilijk over moet doen. Het is waar dat de een het beter kan dan een ander, maar dat geldt ook voor spreken en schrijven. Dat geldt eigenlijk voor alles. Moet je er daarom helemaal van afzien?

Ik zal op de 100 meter bij benadering geen Olympische tijd neerzetten, maar dat weerhoudt mij niet een sprintje te maken om de tram te halen. Ik haal die tram en ben blij dat ik zo nu en dan wat aan mijn conditie doe.

Als je het maar veel doet, leer je het vanzelf. Klopt dat? Nee. *Al doende leert men* mag dan een gevleugelde

uitdrukking zijn, het is maar ten dele waar. Hier gaat een andere uitdrukking veel beter op: *Denk aleer jij doende zijt, en doende denk dan nog*. Wie de hele dag zit te kletsen, hoeft nog geen literator te worden. Zo is de kwaliteit van het beeldend werk ook niet gegarandeerd met het produceren van veel werk. De leerling moet het zelf (makend) ook kritisch blijven bekijken en jij als leraar moet het kritisch blijven begeleiden.

De spontane beeldtaal van jonge kinderen krijgt in dit boek veel aandacht omdat die voor volwassenen niet zo direct duidelijk is en omdat het een leidraad is voor het leren beeldtaal (beter) te spreken in de basisschoolperiode. De beeldtaal van jonge kinderen kent eigen codes, die je moet leren verstaan (ontafelen, decoderen, betekenis aan hechten). Als je de beeldtaal van kinderen verstaat en weet hoe die zich ontwikkelt, kun je ook daarop aansluitend kinderen verder helpen. Maar ik geef toe, je moet zelf leren omgaan met het probleem dat er voor deze taal weliswaar enkele in onze cultuur gebruikelijke opvattingen bestaan, maar dat er geen algemeen aanvaard systeem van codes is.

1.3.7 **Eerst gaat het vanzelf: maak het bewust**

De vraag of leerlingen voordat ze aan een werkstuk beginnen, weten wat zij ermee willen uitdrukken, is niet zonder meer met ja of nee te beantwoorden. Je kunt het vergelijken met een ander aspect van menselijk gedrag waar kinderen soms vanzelf dingen lijken te doen en soms over die vanzelfsprekendheid iets leren. Zoals bij Renuka het geval is.

Renuka uit groep 3 weet bijna altijd gedaan te krijgen wat ze wil. Zij bespeelt de gevoelens van haar groepsgenoten en die van haar leraar op een zodanige manier dat het haar steeds weer lukt haar zin te krijgen. Als je kijkt hoe ze dat doet, zie je dat ze daar woorden en gebaren bij gebruikt. Bewust of onbewust kiest ze bepaalde woorden. Daarbij buigt ze haar stem, trekt een gezicht en gebaart op subtiele wijze. Zo geeft ze vorm aan de inhoud: haar wens, dat wat ze graag wil. In de dramalessen leert Renuka *bewust* gebruik te maken van stem, taal, houding, beweging en mimiek.

Wanneer kinderen beelden maken, zie je iets dat vergelijkbaar is. Kinderen beschikken over vaardigheden om beeldaspecten te gebruiken en ze kunnen daarmee inhoud geven aan hun beelden. Bij beeldonderwijs leren ze daarmee bewuster om te gaan en hun vaardigheden te vergroten. Beeldonderwijs is erop gericht inhoudsrijke beeldtaal te leren maken

(productief) en te leren verstaan, te leren er betekenis aan te hechten (reflectief).

Bij het maken van beelden kunnen kinderen soms ook hun fantasie de vrije loop laten, ze kunnen zichzelf in een rol plaatsen die ze graag zouden willen hebben en ze kunnen dingen tekenen die eigenlijk niet mogen. En passant zijn ze er trots op iets tot stand gebracht te hebben. Ze houden er een voldaan gevoel aan over.

Op een gegeven ogenblik gaat het maken niet meer zo vanzelfsprekend. Dan hebben kinderen jouw hulp nodig. Lees daarover in hoofdstuk 2.

1.3.8 **Kijk, als je tekent, zie je meer**

Iets dat je gelezen of geleerd hebt, begrijp je beter als je het in je eigen woorden probeert uit te leggen aan een ander. Iets dergelijks is met het maken van beelden ook het geval. Je leert iets dat je ziet (het maakt niet uit of het een uiterlijk of innerlijk beeld is) beter kennen als je het in je eigen beelden vormgeeft. Aan deze opvatting heeft het tekenonderwijs een uitdrukking te danken: *Kijk, als je tekent, zie je meer*. Bedoeld is uiteraard het tekenen (maar het geldt ook voor het maken van ruimtelijk werk) naar de waarneming. Waarom je meer zou moeten zien? Dat heeft te maken met een theorie over kennisverwerving. Van de verschillende theorieën over hoe mensen kennis vergaren, is de *fenomenologie* bij beeldonderwijs het meest populair. De fenomenologie is een stroming in de kennistheorie die ervan uitgaat dat de dingen die wij waarnemen, eigenlijk niet onafhankelijk van de waarnemer bestaan. Iets bestaat voor ons pas omdat en doordat wij het waarnemen. Leren waarnemen is daarom bij beeldonderwijs belangrijk omdat daardoor kennis ontstaat.

Maar niet alleen visuele gewaarwordingen verschaffen kennis. Het innerlijke beeld dat we door kijken verwerven is niet de volledige kennis die je je kunt verwerven. Je kunt dat beeld aanvullen met gewaarwordingen van andere zintuigen: ruiken, voelen, betasten, horen en proeven. Dat wil niet zeggen dat je kinderen aan een stortvloed aan indrukken moet blootstellen zodat ze van alles ervaren en leren. Een leerrijke omgeving is er een die is aangepast aan de kinderen die erin vertoeven. Maar daarmee ben je er nog niet. Kinderen moeten ook de tijd krijgen om hun indrukken te verwerken en ze moeten gestimuleerd worden dat ook werkelijk te doen. Daar kom jij als leraar in beeld. Jij maakt een op jouw groep toegespitst programma zodat de kinderen hun ervaringen kunnen verwerken in zelfgemaakte beelden en betekenis kunnen geven aan beelden van anderen waar ze op dat moment aan toe zijn.

1.4 Ontwikkeling is een leidraad voor leerprogramma's

Je weet het nog uit je eigen schooltijd en je merkt het onmiddellijk als je de speelplaats van een basisschool op stapt: kinderen zijn verschillend. Het zijn meisjes of jongens, groot of klein, dun of dik. Ze zijn verschillend gekleed en kijken verschillend uit hun ogen. Maar er zijn ook verschillen die je pas merkt als je er in de groep mee te maken krijgt. Dan blijken ze ook te verschillen in sociaal, relationeel, cognitief, emotioneel en motorisch opzicht. Die verschillende eigenschappen zijn nog niet geheel uitgegroeid, ze zijn nog in ontwikkeling. Jij gaat hun ontwikkeling op die verschillende gebieden begeleiden en stimuleren, ook bij beeldonderwijs. Je gaat ze niet alleen wat leren (cognitief ontwikkelen) in de trant van: 'Om iets engs te tekenen moet je koude kleuren gebruiken, Rembrandt is een beroemde schilder uit de zeventiende eeuw.' In dit boek is gekozen voor beeldonderwijs dat nauw aansluit bij ontwikkelingsgericht onderwijs. Twee ontwikkelingen die bij beeldonderwijs speciaal aandacht krijgen zijn de ontwikkeling van het beeldend vermogen en de ontwikkeling van het beschouwend vermogen. Daarover gaat het in hoofdstuk 2.

Een kunstenaar combineert kleuren en vormen en de vierjarige Jens denkt na over welke kleuren en vormen op die bepaalde plek in zijn puzzel passen. Zoveel verschil is er nou ook weer niet. Beeldonderwijs dus.

Je probeert echter bij beeldonderwijs zo met kinderen om te gaan dat ze zich in alle opzichten ontwikkelen. Zo verwerven ze niet alleen meer kennis maar worden ze ook slimmer, handiger, sociaal vaardiger, zelfstandiger, nieuwsgieriger, creatiever, flinker, vrijer enzovoort. Dat geldt waarschijnlijk voor alle leergebieden.

1.5 Het vak achter het schoolvak

Als iemand je vraagt welke vakken je hebt, weet je dat ze vragen naar de schoolvakken. Maar als iemand je vraagt wat je vak is, weet je dat er naar je beroep gevraagd wordt. Jouw toekomstig beroep is: *leraar basisonderwijs* of *leraar voortgezet onderwijs*. In het onderwijs ben jij de professional. Het is een veelomvattend beroep. Je moet van veel markten thuis zijn. Wat kinderen op school leren, zijn algemene vaardigheden die nodig zijn om in de maatschappij mee te kunnen doen. Om zich in de maatschappij te kunnen handhaven hebben mensen een aantal basisvaardigheden nodig en jij begeleidt kinderen in het leggen van fundamenten voor hun verdere leven. Omgekeerd gerekenend, kun je stellen dat de basisvaardigheden die kinderen op school leren, zijn gerelateerd aan wat in de maatschappij (ambachtelijk en wetenschappelijk) wordt beoefend. Journalistiek, taalkunde en literatuur beginnen met leren lezen en luisteren.

Sommige basisvaardigheden kunnen iemand beter liggen dan andere. Dat kan zo sterk zijn dat iemand van zo'n voorkeur zijn specialiteit maakt. Hij gaat er in door, hij maakt er zijn vak van. Gelukkig maar, want specialisten zijn op elk gebied en in elke gradatie nodig.

Als je zoekt naar professionals die een beroep uitoefenen dat met beeldonderwijs te maken heeft, kom je er een heleboel tegen: beeldende vormgevers als beeldhouders, architecten, schilders, reclameontwerpers, filmmakers, tekenaars, grafici, reclameontwerpers, bloemschikkers, modeontwerpers, kalligrafen en illustratoren, maar ook kunsthistorici, critici, conservatoren, restaurateurs en kunsttherapeuten. Soms wordt iemand die zo'n beroep uitoefent *kunstenaar* genoemd.

1.6 Beeldonderwijs en de student in opleiding

Er zijn veel manieren waarop je je als student kunt voorbereiden op je toekomstige taak als leraar, maar als je eenmaal op een opleiding zit heb je niet veel keus. De opleiding heeft de plannen al klaar. Waarschijnlijk komen ze aardig overeen met de ideeën in dit boek.

Leren tijdens je opleiding gaat het beste als je de gelegenheid krijgt heen en weer te pendelen tussen drie gebieden. Ze hebben veel met elkaar te maken, ze hangen samen, ze beïnvloeden elkaar, maar soms ben je meer bezig met het een dan met het andere. Deze drie gebieden zijn:

- 1 *Het subjectieve concept.* De eigen kennis, ervaring en gevoelens (jij als subject, als onderwerp). Kennis en vaardigheid die je eventueel al verworven hebt, ga je uitbreiden met voor dit doel specifieke kennis en vaardigheden. Wat heb je al geleerd voordat je op de opleiding kwam, wat moet je bijleren? Welke competenties bezit je op bepaalde momenten van je studie? Als je wilt kun je jezelf tot op de draad analyseren in competenties (zie daarvoor ook de website).
- 2 *Het objectieve concept.* De informatie: het onderwerp, de theorie in dit boek, de bijbehorende website, de literatuurlijst, internetbronnen, de begeleiding van je leraar en van je mentor, de (vakinhoudelijke) contacten met je medestudenten.
- 3 *De praktijk.* Het zelf maken van werk en het lesgeven op de stageschool. Begeleiding van je vakdocent (en van de mentor in de stage) is ook daarbij onontbeerlijk.

Het is te betreuren dat er in de opleiding voor leraar basisschool nauwelijks tijd besteed wordt aan het zelf beeldend bezig zijn. Het leren van de student op het gebied van het productieve gebeurt immers het beste door het zelf te doen, door te tekenen, te schilderen, te boetsen, te solderen en te weven, door collages en linoleumsneden te maken, kortom, door beelden te maken. Daarbij is de relevantie voor het onderwijs ook een criterium. Met andere woorden: als het in het basisonderwijs aan bod zou kunnen komen, moet jij ermee leren werken (een deel van de content knowledge). Denk aan de ophef die in de afgelopen jaren ontstond over rekenen en taal bij pabostudenten. Daar moet je ook behoorlijk beter mee uit de voeten kunnen dan een basisschoolleerling.

Voor het voortgezet onderwijs geldt hetzelfde. En denk niet dat je na het maken van één kleipotje competent bent om kinderen met klei te laten werken en adequaat te begeleiden. Denk je dat je kinderen in de bovenbouw werkelijk kunt helpen naturalistisch te tekenen als je het zelf niet onder de knie hebt, als je niet hebt ervaren waar daarbij de problemen liggen en hoe je die kunt oplossen?

Ook op het gebied van het reflectieve (zelf beeldbeschouwen beter leren) ben je in de basisschoolopleiding helaas waarschijnlijk grotendeels op jezelf aangewezen. Een en ander komt voort uit de huidige tendens om in de opleiding vooral aandacht te beste-

den aan de competenties om bij kinderen gedragsveranderingen te bewerkstelligen waardoor hun motivatie en betrokkenheid moet toenemen.

Visuele prikkels kun je meestal niet ontwijken (als je dat al zou willen), maar je kunt wel leren hoe je ermee om moet gaan. Dat is een taak van beeldonderwijs.

1.6.1 Jij of een kunstenaar?

In het basisonderwijs is *kunstzinnige oriëntatie* een verplicht leergebied in alle groepen. Beeldonderwijs is daar een onderdeel van (kijk op de website hoe dat precies zit). De consequentie is dat de opleiding iedere student zal moeten toerusten om de opdracht van verantwoord beeldonderwijs uit te kunnen voeren. Zijn er dan niet veel scholen waar de lessen beeldonderwijs gegeven worden door kunstenaars? Jawel, helaas zijn die er, maar gelukkig niet veel, want kunstenaars, ook al hebben ze een speciale opleiding gevolgd, gaan doorgaans uit van een geheel andere opvatting dan competente groepsleraren. Bik-kunstenaars (beroepskunstenaars in de klas) zijn van beroep bijvoorbeeld schrijver, danser of schilder. Ze hebben een eenjarige post-hbo-opleiding gevolgd om met kinderen op school te werken (maar ze zien kinderen in een groep hooguit een uur in de week zodat ontwikkelingsgerichte begeleiding moeilijk is). Een competente groepsleraar kan zo'n kunstenaar prima inschakelen om zo nu en dan met hem samen te werken. Kunstenaars kunnen soms heel goed een vonk in een groep laten overspringen omdat ze enthousiast over hun eigen werk kunnen vertellen en een daarbij horende techniek op groepsniveau kunnen introduceren.

Er zijn in het basisonderwijs ook collega's die zich in 'cultuureducatie' gespecialiseerd hebben. Zij hebben een gelijke competentie als die van de groepsleraar plus nog iets erbij. Zij zijn er vooral om het totaalgebeuren van cultuureducatie op een school in goede banen te leiden.

Ben je leraar in het voortgezet onderwijs dan heb je uiteraard meer 'beeldende' bagage maar je zult ook merken dat je je het beste thuisvoelt in de specialisatie die je hebt gekozen.

De jonge schilder die hier een beeld produceert, krijgt commentaar van een vriendje dat op zijn beeld reflecteert. Voorlopig lijkt het hem koud te laten. Voor de leraar is het belangrijk te weten te komen wat het commentaar inhoudt en wat de jonge schilder ervan dacht. Dat geeft de leraar kennis omtrent kinderen in relatie tot beeldend vormgeven.

Let op de grote stukken papier tegen het morsen van verf op de kleding. Gebruikelijk bij jonge kinderen is bedrijfskleding in de vorm van jasschorten of oude overhemden van vader, met ingekorte mouwen, achterstevoren aan. Maak er klittenband aan in plaats van knopen.

1.6.2 Portfolio

Een portfolio is bijzonder nuttig voor je studie. Je hebt ze in twee uitvoeringen: werkelijk bestaand en virtueel (digitaal). In het eerste geval is het een grote of kleine map waarin alle resultaten zijn opgenomen op het gebied van je eigen vordering

in deskundigheid in je studie beeldonderwijs. Het kan gaan om werkstukken, voltooide opdrachten, lesvoorbereidingen, evaluaties (eventueel met leerlingenwerk erbij), certificaten, diploma's, bewijzen van deelname aan cursussen of studiedagen, enzovoort.

Een digitale (virtuele) portfolio is een folder in je laptop of een ander digitaal opslagmedium. Daarin kun je dezelfde stukken gedigitaliseerd bewaren.

Lees op de website over portfolio's van je leerlingen.

1.6.3 Een didactisch concept

Hoe je met beeldonderwijs omgaat, hoe je tekenen en handvaardigheid leert aan kinderen is voor een deel afhankelijk van het didactisch concept dat je gaat hanteren. Meestal heeft de basisschool als geheel daar al voor gekozen. Een didactisch concept kan ontleend zijn aan opvattingen van het jenaplan- en montessorionderwijs of zijn ontstaan uit afspraken en mogelijkheden van de leraren gezamenlijk. In hoofdstuk 7 ga je daar dieper op in. Daar vind je ook uitleg over lesmodellen en onderdelen ervan.

Opleidingen voor leraren hanteren ook verschillende concepten. Hier werkt men met modules, elders met gelijke thema's voor alle vakken. Op de ene pabo worden de beeldende vakken geïntegreerd aangeboden en op een andere zijn ze geïntegreerd in de kunstvakken. Wat opleidingen gemeen hebben is dat er *competentieverricht* gewerkt wordt. Dat is een direct gevolg van het *Besluit bekwaamheidseisen onderwijspersoneel* dat per 1 augustus 2006 in werking is getreden. Overigens kan competentieverricht onderwijs op de ene pabo nogal verschillen van dat op een andere.

Je bent na je opleiding in elk geval startbekwaam. Om die startbekwaamheid te definiëren zijn eisen geformuleerd waarin redelijk nauwkeurig is opgesomd welke competenties je moet bezitten om jezelf een professional te mogen noemen. Je kunt er zelfs wettelijk op worden aangesproken.

Je kunt meteen al beginnen aan een competentie te werken, aan deze bijvoorbeeld: 'De leraar onderschrijft zijn verantwoordelijkheid voor zijn eigen professionele ontwikkeling. Hij werkt planmatig aan de ontwikkeling van zijn bekwaamheid, op basis van een goede analyse van zijn competenties.'

Met andere woorden: je weet dat je het zelf moet doen. Ga maar eens na wat je nu al weet (wat je van dit hoofdstuk geleerd hebt) en maak een plan om dit hoofdstuk geheel onder de knie te krijgen.

Maak jezelf meer vakbekwaam

Hoofdstuk 1

- 1** Doe dit samen met een studiegenoot: Verzamel van alle studiegenoten de gegevens uit de ingevulde lijsten met stellingen op de website en maak er een overzicht van. Misschien kun je er met behulp van de computer een diagram of grafiek van maken. Kun je uit de uitslag opmaken of in jouw studiegroep bepaalde meningen overheersen?
- 2** Doe dit samen met twee anderen: Nadat jullie de stellingen van commentaar hebben voorzien door het zetten van kruisjes, kies je in overleg uit elke groep een of twee stellingen om te bespreken. Bedenk eerst zelf argumenten waarom je gelijk zou kunnen hebben of waarom je geen gelijk zou kunnen hebben. Dat kan boeiende discussies opleveren omdat jullie ongetwijfeld verschillende meningen hebben. Het gaat er nu niet om wie er gelijk of ongelijk heeft. Het gaat erom dat je je bewust wordt van wat er onder andere bij beeldonderwijs een rol kan spelen. Eventueel kun je de kwestie voorleggen aan je leraar. Maak een verslag van het geheel en voeg dat in je portfolio.
- 3** Schrijf zo kort mogelijk op waar beeldonderwijs over gaat. Komt het ongeveer overeen met wat in subparagraaf 1.2.5 staat? Niet? Is het daarom fout? Wat mankeert er aan jouw beschrijving?
- 4** Heb je nog tekeningen en handenarbeidwerkstukken van jezelf uit je kleutertijd, uit je basisschooltijd of uit de tijd dat je in het voortgezet onderwijs zat? Verzamel ze zoveel mogelijk, probeer erachter te komen hoe oud je was toen je ze maakte en schrijf dat erbij. Maak foto's van de werkstukken en bewaar die met de tekeningen in een map. Je

kunt ze later gebruiken om jouw werk te vergelijken met dat van kinderen nu.

- 5** Verzamelen je ouders tekeningen van jou? Kreeg je vroeger thuis materiaal om mee te tekenen? Kreeg je alleen schoon materiaal of mocht je ook lekker kliederen? Noteer ook je commentaar op de antwoorden.
- 6** Neem precies een half uur de tijd om een beeldje van klei te maken. Je mag zelf de grootte bepalen. Noteer direct daarna in woorden wat er allemaal in je omging toen je eraan bezig was. Bespreek je werk en je notities met studiegenoten die hetzelfde deden. Wat waren gelijke ervaringen en welke waren verschillend? Maak een foto van het beeldje (of bak het). Bewaar alles, je kunt het later gebruiken.
- 7** Noem drie overeenkomsten tussen beeldtaal en woordtaal. Noem nu drie verschillen. Wat is het meest wezenlijke verschil?
- 8** Noteer wat je in dit hoofdstuk het meest verraste.
- 9** Je hebt ongetwijfeld vragen waarop je in dit hoofdstuk nog geen antwoord tegenkwam. Noteer de vraag die jij het belangrijkste vindt. Bespreek die met je leraar. Waarschijnlijk weet hij in welk hoofdstuk van het boek jouw probleem wordt behandeld of waar je anders een antwoord kunt vinden.
- 10** Verzamel beelden die de plaats innemen van woorden (zoals een wasvoorschrift). Doe ze in een map. Je kunt ze later gebruiken in je eigen onderwijs.
- 11** Het woord *vakkennis* kan in relatie tot dit hoofdstuk meer dan één betekenis hebben. Kun je dat uitleggen?
- 12** Waarvan is de betekenis van een beeld afhankelijk: van de maker, van het beeld zelf of van de beschouwer? Leg dat uit.
- 13** Wat is het verschil tussen beelden en vormen? Verzamel voorbeelden om dat te illustreren.
- 14** In groep 7 gaan ze binnenkort werken met een digitale camera. Jij krijgt de opdracht het gebruik ervan te visualiseren. Hoe pak je dat aan?
- 15** Als je wat verder bent met je studie ga je zelf activiteiten voor beeldonderwijs ontwerpen. Op de website zie je daarvan ook voorbeelden. Om aan leerlingen het verschil tussen door mensen gemaakte beelden en andere beelden te leren, staat er bijvoorbeeld een doe-het-zelfopdracht voor leerlingen bij. Kun je nu al zelf zoiets bedenken? Noteer de eerste aanzet van het idee om het later uit te werken.
- 16** Zoek informatie over jenaplan- en montessorionderwijs en noteer van elk de twee belangrijkste opvattingen.

